

Leszek Gajewski, Jan Gurba

Z najnowszych badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Lubelszczyzny

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora 32, 47-61

1977

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

2. Dokładniejsze badania archeologiczne prowadzone w ostatnich latach pokazały, że liczba obiektów osadniczych z zabytkami budownictwa fortyfikacyjnego i gospodarczego pochodzących z okresu wczesnego średniowiecza, mimo wszystkich zniszczeń związanych z budową dróg i kanałów, eksploatacją kopalń i innymi wielkimi robotami publicznymi na Wyżynie Lubelskiej, jest dużo większa niż przypuszczano³. Prowadzone w latach 1970—1975 poszukiwania terenowe na Lubelszczyźnie ujawniły m. in. dziewięć grodzisk⁴, których istnienia nikt nawet nie podejrzewał. W sąsiedztwie tych obiektów, jak również i daleko od nich, zidentyfikowano przeszło 40 nowych, nie znanych dotychczas miejsc, gdzie znajdowały się tzw. otwarte osiedla oraz cmentarze z grobami kurhanowymi i płaskimi.

Ponadto dokonano m. in. próby podsumowania wyników archeologicznych prac nad przedlokacyjnym Lublinem i wydzielenia faz rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki⁵, szczegółowo opracowano osadnictwo późnej fazy wczesnego średniowiecza fragmentu doliny Wisły koło Piotrawina⁶ oraz ogłoszono próbę interpretacji zagadnień związanych z grodziskiem w Chodliku.⁷

3. W niniejszym komunikacie postaramy się omówić niektóre, najciekawsze, naszym zdaniem, odkrycia i wykopaliska archeologiczne na Lubelszczyźnie lat 1970—1976. Najpierw zatrzymamy się przy tych, które mają związek z osadnictwem najstarszej fazy okresu początków średniowiecza (ryc. 1)⁸, później zajmiemy się tymi, które dotyczą okresu rozkwitu średniowiecza.

³ S. Nosek: *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F, vol. VI, 1951, druk.: 1957, ss. 502; J. Gurba: *Z problematyki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyżynie Lubelskiej*, „Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska”, sec. F, vol. XX, 1968, s. 45—58; id.: *25 lat badań archeologicznych na Lubelszczyźnie w Polsce Ludowej*, „Studia i Materiały Lubelskie”, t. 5, 1971, s. 17—45.

⁴ „Informator Archeologiczny, Badania 1970”, Warszawa 1971 — „Informator Archeologiczny, Badania 1975”, Warszawa 1976.

⁵ S. Hoczyk-Siwkowska: *Sprawozdanie z badań Lublina przedlokacyjnego w latach 1967—1969*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1974, t. XXVI, s. 97—112.

⁶ M. in. M. Sułowska: *Wiejski XV-wieczny dom mieszkalny z Piotrawina (pow. Opole Lubelskie)*, „Roczniki Humanistyczne”, 1973, t. XXI, z. 2, s. 91—117 i literatura podana tam w przypisie 7, s. 92.

⁷ A. Gardawski: *Siedlungen und Burgen des 6. bis 9. Jahrhunderts im Chodlik, Wojew. Lublin [w:] Berichte...*, s. 307—312; id.: *Chodlik, cz. I — Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy*, „Biblioteka Archeologiczna”, t. 21, 1970, ss. 135. Por. S. Hoczyk-Siwkowska: *Chodlik, cz. II — Materiały*, „Biblioteka Archeologiczna” (w druku).

⁸ Pierwsze zestawienie stanowisk wczesnośredniowiecznych osadnictwa Wyżyny Lubelskiej od końca VI do połowy X w. (J. Gurba: *Z problematyki...*, s. 50)

4. Podjęcie w 1970 r. prac zmierzających do inwentaryzacji obiektów osadniczych w południowej części Grzędy Sokalskiej doprowadziło m. in. do odkrycia w okolicy Uśmierza, tuż przy samej granicy państwa, reliktywów pomieszczeń gospodarczych należących do osady typu wiejskiego, której okres rozkwitu przypadł na IV—VII w. Całość rozpoznana została jedynie częściowo. Wiadomo, że domy miały konstrukcję glinianą-słupowo-plecionkową. Znalaziono sporą ilość skorup potłuczonych naczyń, wśród których jest wiele dobrze znanych typów, począwszy od ciemnoszarych, gładkich naczyń misowatych z rodzaju „siwej ceramiki” typu „Igołomia-Czernjachov-Sintana Mures” z III—V w., a kończąc na szarobrunatnych, chropawych naczyniach garnkowatych z rodzaju „grubej, domowej ceramiki” typu „Korcza” z VI—VII w. Znalaziono także szklany paciorek oraz niezwykle interesującą, dotychczas wręcz unikalną odmianę końcówki pasa, ze stopu miedzi (brąz lub mosiądz), która może być wytworem okresu 2 połowy IV—2 połowy VII w.⁹ Zbliżone w formie końcówki pasa znane były dotychczas z Wyżyny Lubelskiej w dwu tylko egzemplarzach, z których jeden pochodzi ze skarbu z Zamościa z 2 połowy IV w.¹⁰, drugi zaś należy do kategorii znalezisk luźnych ze Stefankowic.¹¹

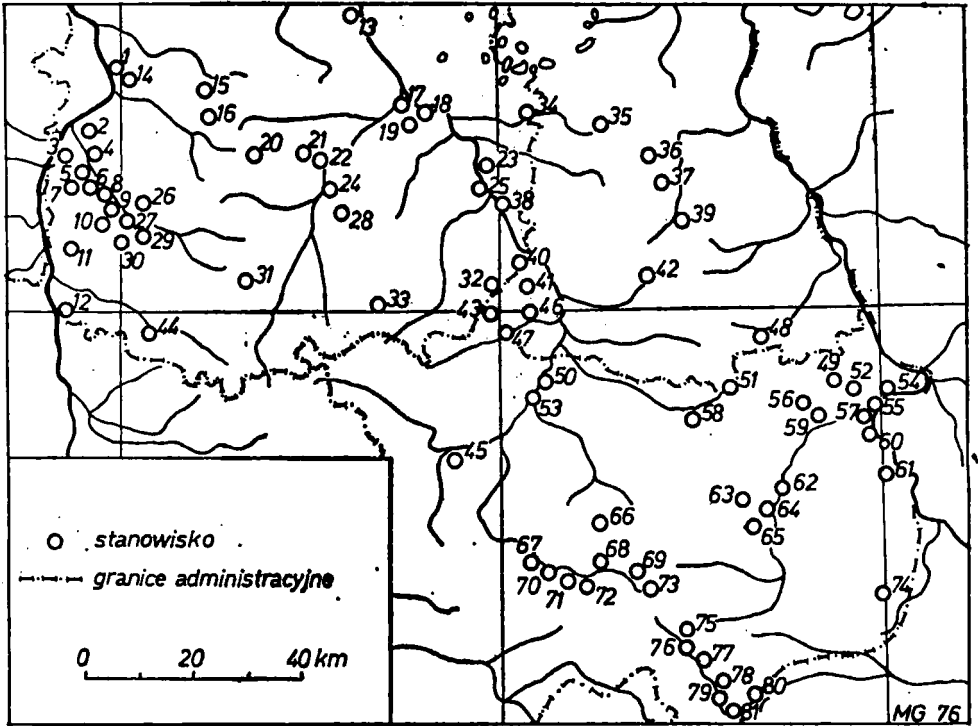
Mniej więcej w tym samym okresie co osada w okolicy Uśmierza powstało w IV w. w północno-zachodniej części Wyżyny Lubelskiej osiedle, którego ślady odkryto na przedmieściu Puław we Włostowicach, na wschodnim brzegu Wisły. W roku 1974 prowadzone były nad nią badania. W ciągu kilku tygodni trwających wykopalisk odsłonięto zaledwie drobną część tego obiektu osadniczego. Ustalono, że osada powstała na miejscu

spotkało się z krytyczną oceną w dyskusji po referacie K. Myślińskiego (*Związki polityczne na ziemiach granicznych między Polską i Rusią w VI—XI w.* [w:] *Pamiętnik...*, t. III, Warszawa 1971, s. 231—252) na X Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w 1965 r. w Lublinie (por. *Pamiętnik...*, s. 253—254). Dyskutant proponował pozostawienie jedynie 16 miejscowości z listy 59 stanowisk. (Wśród negowanych wymienił Wąwolnicę, która nie znajduje się ani na krytykowanej mapce stanowisk, ani nie była wymieniana w referacie K. Myślińskiego). W swych następnych pracach weryfikuje jednak poprzedni pogląd, m. in. powołując się na innych autorów (por. J. Machnik: *Archeologiczne badania powierzchniowe w południowej Lubelszczyźnie w 1957 r.*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. VII, 1959, s. 69) i przyjmując istnienie na Lubelszczyźnie kilku dużych skupień osadniczych (A. Gardawski, Z. Sułkowski: *Najdawniejsze dzieje* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, Lublin 1974, s. 97—98, s. 101).

⁹ L. Gajewski, J. Gurba: *Nowe znalezisko metalowej końcówki pasa w pow. hrubieszowskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1975, R. LX, s. 426—427.

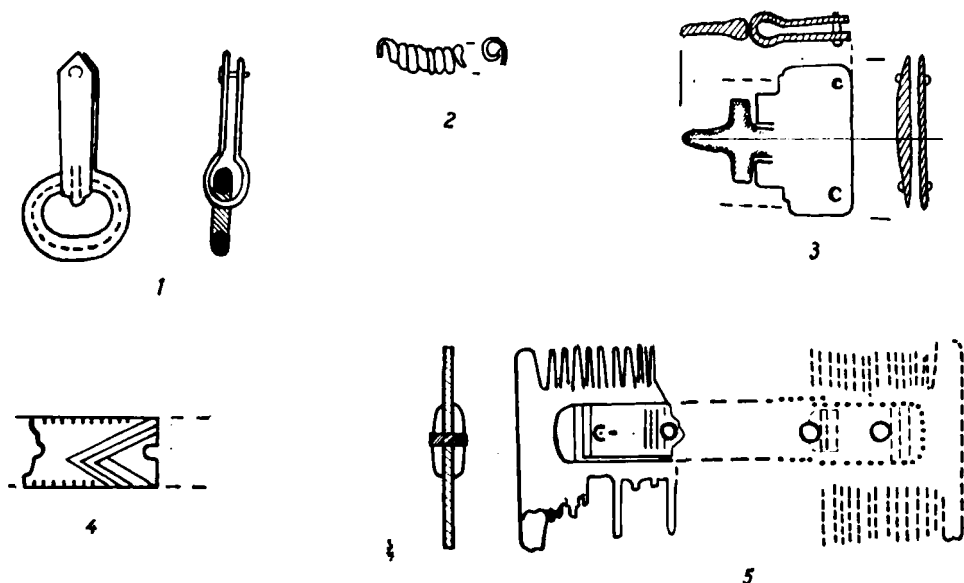
¹⁰ T. Sulimirski: *Znalezisko z Zamościa i jego tło*, „Archeologia Polski”, 1966, t. XI, s. 118—173. W. Kropotkin: *Skarb srebrnych monet i przedmiotów z IV w.n.e. z Zamościa*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1970, t. XIV, s. 15—17.

¹¹ L. Gajewski, J. Gurba: *Metalowa końcówka pasa znaleziona w miejscowości Stefankowice, pow. Hrubieszów*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1973, t. XXXVIII, s. 109.

Ryc. 1. Wczesnośredniowieczne stanowiska Wyżyny Lubelskiej (w ramach województw: lubelskiego, chełmskiego i zamojskiego) do końca VI do połowy X w. (1 — Puławy—Włostowice, 2 — Podgórz, 3 — Urządków, 4 — Dobre, 5 — Dratów, 6 — Żmijowiska, 7 — Kosiorów, 8 — Chodlik, 9 — Opole, 10 — Górna Owczarnia, 11 — Łaziska, 12 — Piotrawin, 13 — Chlewiska, 14 — Las Stocki, 15 — Bronice, 16 — Chruszczów Kolonia, 17 — Spiczyn, 18 — Kijany, 19 — Kijany Kościelne, 20 — Motycz, 21 — Czechów, 22 — Lublin, 23 — Klarów, 24 — Zemborzyce, 25 — Jaszczów, 26 — Głusko Duże, 27 — Lipniak, 28 — Mętów, 29 — Baby, 30 — Skoków, 31 — Leszczyna, 32 — Łopiennik Górny, 33 — Krzczonów, 34 — Janowica, 35 — Tarnów, 36 — Staw, 37 — Dryszczów, 38 — Ewopole, 39 — Chełm, 40 — Dobryniów, 41 — Łopiennik Ruski, 42 — Zagroda, 43 — Majdan Krzywski, 44 — Dzierzkowice, 45 — Sądka, 46 — Niemienice, 47 — Białka, 48 — Jarosławiec, 49 — Wołajowice, 50 — Wirkowice, 51 — Skibice, 52 — Stefankowice, 53 — Tarzymiechy, 54 — Rogalin, 55 — Strzyżów, 56 — Nieledeń, 57 — Husynne, 58 — Żuków, 59 — Obrowiec, 60 — Gródek, 61 — Kosmów, 62 — Wronowice, 63 — Perespa, 64 — Czermino, 65 — Czermino Kolonia, 66 — Lipsko, 67 — Guciów, 68 — Dominikanówka, 69 — Niemirówek, 70 — Bondyż, 71 — Kaczórki, 72 — Hutki, 73 — Tarnawatka, 74 — Uśmierz, 75 — Majdan Górny, 76 — Łaszczówka, 77 — Przeorsk, 78 — Ruda Żurawiecka, 79 — Tyniatyska, 80 — Machnów, 81 — Mosty Małe)

Les sites archéologiques du haut Moyen Âge du Plateau de Lublin (dans les voïevodies de Lublin, de Chełm et de Zamość) de la fin du VIe siècle jusqu'à la moitié du Xe siècle

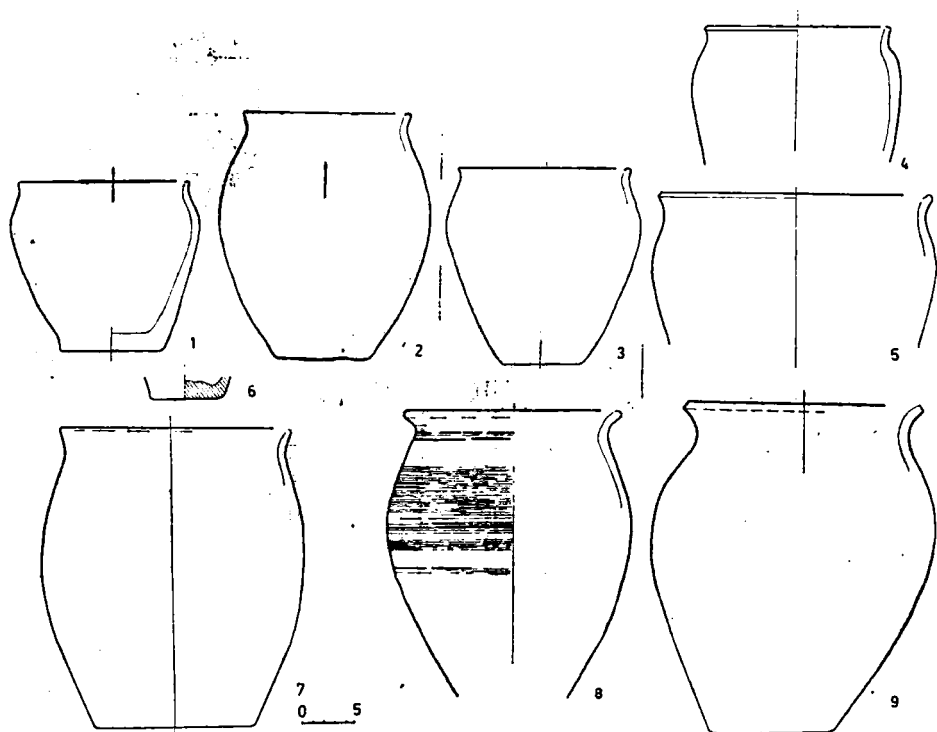
Ryc. 2. Puławy—Włostowice, woj. lubelskie. 1—3 — przedmioty z brązu (1 — okucie, 2 — spirala, 3 — fragment sprzączki), 4—5 — fragmenty grzebienia kościanego.

Wszystko z obiektu 2/74

Puławy—Włostowice, voi. de Lublin; 1—3 objets du bronze (1 — ferrement, 2 — spirale, 3 — fragment d'une boucle), 4—5 — fragment du peigne d'os. Tout provenant de l'objet 2/74

dawnego cmentarza okresu wpływów rzymskich, którego czas użytkowania należy przyjąć w okresie między 2 połową I w. n.e. a końcem II lub początkiem III w.¹² W obrębie odsłoniętej części osiedla stwierdzono m. in. obecność konstrukcji kamiennych. Zasługują tu na uwagę dwie najlepiej zachowane z tych konstrukcji. Jedna z nich (obiekt 6/20/74), położona, jak się wydaje, na skraju osady, miała 0,2 m grubości (wysokości) i elipsową podstawę o wymiarach osi dłuższej — 1,35 m, krótszej — 0,85 m. Dłuższa oś zorientowana była na linię wschód—zachód. Konstrukcja składała się z dwu nawarstwień zbudowanych w sposób nietrwały z małych płyt skały wapiennej pochodzącej z pobliskich złóż, z dużą ilością piasku. Górna powierzchnia konstrukcji, pierwotnie wyłożona gliną, a na niej warstwą wapienia i piasku, wykazywała ślady uszkodzeń. Środkową część górnej powierzchni zajmowało wgłębienie, tworzące nieregularny owal o długości 0,4 m, szerokości 0,3 m i głębokości 0,15 m. Od strony zachodniej, bezpośrednio przy wgłębieniu, na poziomie stropu gór-

¹² J. Gurba, A. Kutyłowski: *Wyniki wstępnych badań wykopaliskowych w Puławach—Włostowicach*, „Szkicownik Puławski”, 1974, R. III, Nr 11, s. 3.

Ryc. 3. Puławy—Włostowice, woj. lubelskie. 2—9 — ceramika z obiektu 2/74, 1 — z obiektu 6/74

Puławy—Włostowice, voi. de Lublin; 2—9 — céramique de l'objet 2/74, 1 — de l'objet 6/74

nej powierzchni znaleziono *in situ* rozbite naczynie (ryc. 3/9), analogiczne lub bardzo podobne do tego, jakie znaleziono w chacie 7 na stan. Korczak IX, z rodzaju „grubej, domowej ceramiki” typu „Korczak”.¹³ W pobliżu konstrukcji i wokół niej nie dostrzeżono nic poza nielicznymi odłamkami kamieni wapiennych. Charakter funkcjonalny tego obiektu ustalić bardzo trudno. Peryferyjne położenie konstrukcji oraz brak w jej sąsiedztwie śladów zabudowy mieszkalnej i gospodarczej wskazywałyby na to, że mamy tu do czynienia z rodzajem zewnętrznego wolno stojącego urządzenia. Nie sposób dopatrywać się w nim z całą pewnością podstawy (trzonu) paleniska, już choćby z uwagi na brak śladów opalenia zewnętrznych warstw kamieni. Nie ma też żadnych dowodów na to, aby opisane urządzenie mogło być związane z kultem.

Druga konstrukcja (obiekt 7/22/74), która pozostaje prawdopodobnie

¹³ I. P. Rusanowa: *Siewiernyje elementy na pamjatnikach Tipa Korczak*, „Kratkije Soobszczenija IA”, 1974, vyp. 139, s. 4, ryc. 1, 8.

w ścisłym chronologicznym i funkcjonalnym związku z usytuowanym obok niej obszernym pomieszczeniem typu mieszkalnego lub magazynowego (obiekt 2/18:19:21:22/74), miała 0,2 m grubości (wysokości) i w przybliżeniu prostokątną podstawę o wymiarach 1,5×0,8 m. Jej dłuższy bok zorientowany był na linii północ—południe. Konstrukcja składała się z jednej warstwy małych i średnich głazów narzutowych. Przestrzenie pomiędzy nimi wypełnione były mieszaniną piasku i spalenizny. Były tam również kawałki połupanych kości zwierzęcych (w tym kilka ze śladami opalenia), skorupy połuczonych naczyń, fragmenty rozbitych kamieni żarnowych oraz ozdobne okucie ze stopu miedzi (brąz lub mosiądz) o wyglądzie skuwek łącznika rzemieni lub podobnych do nich skuwek do rzemieni wodzy rzędu końskiego w rodzaju tych, jakie znane są np. z wyposażenia grobu z Jakuszowic w 1 poł. V w.¹⁴ Najzupełniej podobne okucie, ale umocowane na ogniwie obrączkowym, znalezione zostało także w obrębie ścian pomieszczenia typu mieszkalnego lub magazynowego (obiekt 2/18:19:21:22/74). W pomieszczeniu tym i na tym samym poziomie co okucie umocowane na obrączkowym ogniwie znaleziono dwa inne jeszcze przedmioty ze stopu miedzi (brąz lub mosiądz), a mianowicie: fragment tulejki z drutu spiralnie skręconego oraz częściowo uszkodzoną sprzączkę do pasa, należącą do typu znanego dotąd przede wszystkim z wykopalisk w krajach Europy zachodniej (od południowych Niemiec do Anglii), z 2 połowy IV i początków 1 połowy V w. (ryc. 2/1—3).¹⁵ Nasz egzemplarz w porównaniu z zachodnioeuropejskimi okazami, wyrobami o indywidualnym, a nierzadko artystycznym charakterze produkcji rzemieślniczej, robi wrażenie wytworu prostego, nie wyrastającego ponad przeciętność ani artyzmem, ani precyzją wykonania. Być może, mamy tu do czynienia z wytworem schyłkowym. Na tym samym poziomie co wspomniane przedmioty ze stopu miedzi, w obrębie ścian pomieszczenia, znaleziono ponadto fragmenty dwustronnego, trójwarstwowego grzebienia kościanego (ryc. 2/4—5), pozostającego w ścisłym związku z tą kategorią wyrobów, którą ostatnio wyodrębniła A. Chmielowska jako „grupę II B/1”.¹⁶ Kształt, wymiary i charakterystyczny ornament na okładzinach wskazują na to, że mamy do czynienia z przedmiotem tej samej klasy wyrobów, której dobrze zachowany okaz znaleziony został w jamie nr 2 w Igołomi, wstępnie datowanej na około IV/V—VII w.¹⁷ Podobne lub zbliżone okazy znane są

¹⁴ S. Nosek: *Jakuszowice, Tombe d'homme, a inhumation*, „Inventaria Archaeologica”, PL, F. II, 1969, tabl. 15, 2.

¹⁵ H. W. Böhm: *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts (zwischen unter Elbe und Loire)*, München 1974, s. 198.

¹⁶ A. Chmielowska: *Grzebienie starożytne i średniowieczne z ziem polskich*, „Acta Archaeologica Lodziensia”, 1971, Nr 20, s. 71—72.

¹⁷ L. Gajewski, *Wyniki badań roku 1957 [w:] Igołomia, I. Osada wczesno-*

nie tylko z terenów sąsiednich Wyżyny Lubelskiej, lecz także z dalszych obszarów, w tym też ze strefy środkowej Dunaju, gdzie odnoszone są do okresu między 2 połową V w. a początkami 2 połowy VI w.¹⁸ Obok tych zabytków, tj. obok kościanego grzebienia, i w obrębie ścian pomieszczenia, a zwłaszcza pod poziomem występowania tych przedmiotów, znaleziono sporą ilość skorup potłuczonych naczyń garnkowatych (ryc. 3/1—8), przede wszystkim z rodzaju „grubej, domowej ceramiki” typu „Korczak” i (lub) typu „praskiego”, pozostających w ścisłym związku z tą kategorią wyrobów, którą ostatnio wyodrębnił A. Żaki jako „typ I małopolskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej”.¹⁹ Cechy zewnętrzne (kształt, wymiary i stan powierzchni) tych wyrobów wskazują na to, że mamy do czynienia z przedmiotami tej samej klasy wyrobów, której okazy znalezione zostały w wykopaliskach w Zofipolu (skupisko 16 i skupisko 26) oraz w Igołomi (piec XL, skupisko II i jama nr 2) i datowane są na okres między 2 połową IV w. a początkami 2 połowy VI w. W obrębie ścian omawianego pomieszczenia znalazły się również, choć nie tak liczne, skorupy potłuczonych naczyń garnkowatych, które różnią się od poprzednio wymienionych tym, że na ich zewnętrznej powierzchni, szczególnie w górnej części, widoczne są wyraźne ślady obtaczania na kole garncarskim. Niektóre zdobione są poziomymi pasami żłobków naniesionych na górną i znaczną część dolnej powierzchni zewnętrznej wielozębny narzędnym grzebykowym. Naczynia te pozostają w ścisłym związku z kategorią wyrobów, którą wyodrębnił A. Żaki jako „typ II małopolskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej”.²⁰ Jest on zdania, że ten typ, znany już od ostatniego ćwierćwiecza V lub na początku VI stulecia, rozwija się szczególnie na Wyżynie Małopolskiej i Wyżynie Lubelskiej w okresie między r. 800 a 950.²¹ Jeśli uwzględnimy poprzednio wspomniane znaleziska, nasuwa się raczej ostatnie ćwierćwiecze V lub 1 połowa VI stulecia jako okres produkcji (i użytkowania) tego typu naczyń w Puławach—Włostowicach. Dotychczasowy stan odkopanej części osady w Puławach—Włostowicach nie pozwala z całą dokładnością ustalić daty jej ostatecznej zagłady. Wydaje się, że nastąpić to musiało w 2 połowie VI lub na początku VII w. Później, przypuszczalnie do XI w. zaprzestano w ogóle osiedlać się na tym miejscu.

5. Badania obiektów osadniczych z okresu rozkwitu średniowiecza w zachodniej części Wyżyny Wołyńskiej, między górnym Wieprzem a gór-

średniowieczna, „Prace Komisji Archeologicznej Oddz. PAN w Krakowie”, 1961, Nr 2, s. 167, ryc. 5, tabl. XL.

¹⁸ D. Csallány: *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonau-becken (454—568 n.Z.)*, Budapest 1961.

¹⁹ A. Żaki: *Archeologia Małopolski Wczesnośredniowiecznej*, „Prace Komisji Archeologicznej Oddz. PAN w Krakowie”. 1974, Nr. 13, s. 178—180.

²⁰ *Ibid.*, s. 180—181.

²¹ *Ibid.*, s. 181.

nym Bugiem mają dość dawne tradycje. W toku rozpoznawień terenowych w początkach XIX w. Adam Czarnocki (Zorian Dołęga Chodakowski) zlokalizował we wsi Czermno, w widłach Siniuchy i Huczwy grodzisko, które identyfikował ze znanym z „Powieści dorocznej” grodem Lachów — Czerwieniem, zajęтым przez Włodzimierza I Wielkiego w r. 981. Archeologowie podjęli próbę naukowego potwierdzenia tego poglądu dopiero 130 lat później.²² Wykopiska grodziska w widłach Siniuchy i Huczwy rozpoczęły w r. 1952 zespół badawczy łódzkiego ośrodka pod kierunkiem K. Jażdżewskiego. Po zbadaniu niewielkiej przestrzeni wewnątrz grodziska oraz po wstępnych, sondażowych i morfologicznych rozpoznaniach miejsc, gdzie znajdowały się osiedla i cmentarze, elementy konstrukcyjne drewnianych mostów, wały ziemne itp., przerwano prace do 1972 r. Od tej daty realizację prac podjął Zakład Archeologii UMCS.

Wyniki badań w 1952 r. doczekały się już publikacji²³, nie opatrzonej niestety mapą stanowisk. Nie może jej zastąpić schematyczna mapka przy wstępnym sprawozdaniu.²⁴ Stwierdzono, że okres od połowy X do przełomu XIII na XIV w. pozostawił w Czermnie i okolicy ślady swej działalności budowlanej i artystycznej w postaci relikwów budownictwa mieszkalnego i (lub) gospodarczego, wyrobów garncarskich i innych jeszcze przedmiotów codziennego użytku.

Głównym owocem naukowym ostatnich badań jest opracowanie dokładniejszego zasięgu przestrzennego obiektów osadniczych zlokalizowanych w Czermnie i okolicy oraz określenie przybliżonego wieku tych obiektów. W r. 1976 rozpoczęto też systematyczne badania wykopaliskowe w obrębie grodu oraz na osadzie i cmentarzysku przygodowym.

Dziś nie ulega wątpliwości, że w Czermnie i okolicy są ślady starszego osadnictwa niż połowa X w. Znaczenie ich jest stosunkowo duże i to nie tylko, a może nawet nie tyle z powodu obfitości zabytków, ile ze względu na pozostałości wału obronnego, tj. istnienia śladów warowności charakterystycznej owocześnie dla obiektów osadniczych oznaczonych mianem pramiast lub miast załączkowych.²⁵ Szczególne miejsce w obrazie osadni-

²² Por. S. Nosek: *Zagadnienie Grodów Czerwieńskich na tle badań nad milenium Polski*, „Spis wykładów na r. ak. 1952/53”, UMCS, Lublin 1953, s. 18—28.

²³ K. Jażdżewski: *Ogólne wiadomości o Czermnie-Czerwieniu*, „Archeologia Polski”, 1959, t. IV, Nr 1, s. 67—91; A. Nadolski: *Prace wykopaliskowe w Czermnie nad Huczwą, pow. Tomaszów Lubelski w 1952 r.*; *ibid.*, s. 93—103; A. Zbierski: *Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Czermną nad Huczwą (zabytki ruchome z wyjątkiem ceramiki)*; *ibid.*, s. 105—148; A. Abramowicz: *Ceramika z Czermną nad Huczwą*, *ibid.*, s. 149—185.

²⁴ A. Gieysztor: *Prace badawcze na terenie Grodów Czerwieńskich*, „Kwartalnik Historyczny”, 1953, R. LX, s. 307—310.

²⁵ W. Hensel: *Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badania miast*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1959, R. VII, s. 727—731.

czym owych czasów przypada w udziale wielkiemu założeniu obronnemu, którego pozostałością jest kilkumetrowej długości i sześciometrowej szerokości wał zaporowy z przebiegającą przed nim czterometrowej szerokości fosą (rowem), zamykający od południa znaczną (ok. 0,75 km²) przestrzeń równiny akumulacyjno-denudacyjnej, położonej w widłach Siniuchy i Huczwy. Na tym obszarze stwierdziliśmy dwie strefy osadnicze: jedną — ciągnącą się pasem szerokości ok. 50—250 m wzdłuż prawego brzegu doliny Siniuchy i drugą — ciągnącą się pasem szerokości ok. 100—150 m wzdłuż lewego brzegu doliny Huczwy. W r. 1975 w środkowej części pierwszej z wymienionych stref wykonany został sondaż weryfikacyjny terenu. Plonem jego jest ujawnienie dwu pomieszczeń typu magazynowego (tzw. jam zasobowych) oraz uzyskanie szeregu zabytków, w tym też sporej ilości skorup potłuczonych naczyń garnkowatych, pozostających w ścisłym związku z tą kategorią wyrobów, którą wyodrębnił A. Żaki jako „typ II małopolskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej”.²⁶ Podobne lub bardzo zbliżone okazy zebrane zostały z powierzchni gleby na terenie drugiej strefy osadniczej. Tutaj należy zwrócić uwagę, że strefa osadnicza leży w miejscu noszącym znamienne nazwę „Mieścisko”. Miejsce to lub sucha wyspa terasy nadzalewowej, leżąca wśród bagnistych łąk doliny Huczwy, o równie interesującej nazwie „Goździak”, łączona jest z legendą związaną z powstaniem niedalekiego miasteczka Tyssowce, głoszącą przeniesienie go stąd po zniszczeniu na obecne jego miejsce.

Na uwagę zasługuje też okoliczność, że pomiędzy obu wymienionymi strefami osadniczymi, w centrum założenia obronnego nie ujawniono dotąd śladów materialnych osadnictwa starszych od okresu późnego średniowiecza (XVI—1 połowa XVII w.).

Cechy morfologiczne omawianego założenia obronnego nawiązują do założeń, które wyodrębnił A. Żaki jako „typ I C-1 grodzisk małopolskich”.²⁷ Ten typ założeń obronnych, znany na ziemiach polskich już od końca VI lub 1 połowy VII w., rozwija się szczególnie na Wyżynie Małopolskiej i Wyżynie Lubelskiej do końca X w.

Podkreślić należy, że pod względem swego położenia i cech morfologicznych, a także inwentarza znalezisk, omawiane założenie obronne wykazuje zbieżność ze zinwentaryzowanym i wstępnie badanym w latach 1974 i 1976 grodziskiem w Ewopolu koło Trawnik nad Wieprzem, datowanym na VIII/IX—X/XI w.

Rozległość założenia obronnego w Kolonii Czermino sugeruje, że było to duże, jedno z największych wówczas na Wyżynie Lubelskiej założeń

²⁶ Żaki: *op. cit.*, s. 180—181.

²⁷ *Ibid.*, s. 38.

o znamionach załazkowego miasta.²⁸ Jest możliwe i nawet prawdopodobne, że w sąsiedztwie tego założenia obronnego znajdowało się co najmniej kilka osiedli otwartych. Być może — jest to sugestia oparta na przypadkowych odkryciach skorup potłuczonych naczyń garnkowatych o cechach zewnętrznych zbliżonych do wyrobów „typu II małopolskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej” — ich ślady występują na północ i północny wschód od założenia obronnego, w rejonie ujścia Siniuchy oraz na pomostowo ułożonych, na linii o kierunku WNW—ESE, wyspach terasowych wchodzących głęboko w dolinę Huczwy od strony zachodniej. Być może, podobne ślady znajdują się również na zewnętrznym krańcu zachodniej ostrogi tego pomostu, pośrodku doliny Huczwy, gdzie w X w., zapewne u jego schyłku, wzniesiony został nowy gród, którego resztki od przeszło stu lat identyfikowane są z „Czerwieniem”.

Nowy gród, w odróżnieniu od starego założenia obronnego, posadowiony został nie na powierzchni terasy nadzalewowej, lecz na wyspie niskiej terasy zalewowej. Zajął on stosunkowo niedużą przestrzeń (ok. 1—1,5 ha). Pomiędzy XI a połową XIII w. znalazły się tam pomieszczenia typu mieszkalnego oraz zapewne murowany obiekt sakralny. Mniej więcej w tym samym czasie powstało w sąsiedztwie nowego grodu kilka rozleglejszych osiedli, rozlokowanych zarówno na wyspach terasowych, położonych od strony zachodniej grodu, jak i na obszarze równiny nadzalewowej, położonej od strony wschodniej grodu w rejonie Wronowic—Doliwo, gdzie przypuszczalnie już od XIII w. był również cmentarz z grobami płaskimi, szkieletowymi.

Sondaże geologiczne, przeprowadzone w r. 1972 i 1973 przez J. Wojtanowicza, wykazały, że w dobie wznoszenia nowego grodu (lub wcześniej) Huczwa płynęła w jego bezpośrednim sąsiedztwie od strony wschodniej i północno-wschodniej. Poziom wody gruntowej w dolinie Huczwy był niższy od obecnego o ok. 2—3 m. Huczwa była głębiej wcięta, wylewy nie były częste, a dno doliny znajdowało się w stanie stabilizacji. Torfy dolinne powstały w dobie późniejszej.²⁹ Obraz topografii grodu w Czermnie, zarysowany na podstawie wyników analizy stosunków geograficzno-geomorfologicznych, pozwala nam nieco inaczej patrzeć na sprawę lokalizacji tego grodu i oceniać pierwotny wymiar wysokości jego wału, który wznosi się obecnie na wysokość około 6,5 m ponad zatorfione dno doliny Huczwy.

Nowy gród w Czermnie, choć nie tak rozległy, jak dawne założenie

²⁸ Obecnie, przed podjęciem szerszych badań na tym terenie, nie można jednak wykluczyć ewentualności, że mamy tu do czynienia z ufortyfikowaną osadą — podgrodzem w stosunku do centralnego grodu.

²⁹ J. Wojtanowicz: *Sytuacja geologiczno-morfologiczna grodziska Czermno* [w:] *Przewodnik XII Ogólnopolskiego Towarzystwa Geograficznego*, cz. II, Lublin 1974, s. 48—51.

obronne, był jedynym tego rzędu grodem, który nie miał odpowiednika nie tylko w dorzeczu średniej Huczwy, ale i na całym obszarze Padołu Zamojskiego i Grzędy Sokalskiej. Dopiero pod sam koniec okresu wczesnego średniowiecza, może już po najeździe tatarskim w początkach piętego dziesiątka lat XIII wieku, powstał drugi obiekt warowny na obszarze Grzędy Sokalskiej — gród w Posadowie, miał on jednak odmienną, przede wszystkim chyba strażniczo-refugialną funkcję.³⁰ W Czermnie natomiast znajdowała się zapewne już od początków X do końca XIII w. nie tyle siedziba rycerska, ile ośrodek polityczny i administracyjny dużej własności ziemskiej, a może i zarządu dóbr książęcych, związany prawdopodobnie z centrum administracji kościelnej, o czym świadczą m. in. stonkowo częste odkrycia brązowych enkolpionów.³¹

Wielkość grodu, znaczna rozległość związanego z nim zespołu osad przyrodowych, odkryte w czasie wstępnych badań materiały upoważniają do stawiania Czerwienia pod względem wielkości i charakteru osadnictwa w rzędzie czołowych wczesnośredniowiecznych ośrodków miejskich Polski Piastowskiej i Rusi.

РЕЗЮМЕ

1—3. II Международный Конгресс Славянской Археологии в Берлине рассмотрел нынешнее состояние исследований раннесредневекового заселения на Люблинской Возвышенности и выявил ряд новых возможностей, уже частично реализованных в связи с необходимостью проведения фиксации археологических памятников на территории строительства Люблинского Угольного Бассейна и на местах крупных сельскохозяйственных капиталовложений.

По имеющимся данным, на Люблинской Возвышенности зарегистрировано стоянок — раннесредневековых поселений — на 20% больше, чем было сообщено в 1968 году. Кроме поверхностных поисков в 1970—1975 гг. были проведены зондажные исследования 19 раннесредневековых стоянок, в том числе 9 ещё не обнаруженных городищ. В данном коммюнике обсуждено лишь некоторые, как нам кажется наиболее интересные открытия и раскопки 1970—1975 гг. на Люблинской Возвышенности.

В начале рассмотрим те, которые связаны с поселениями самой древней фазы средневековья (рис. 1) далее на тех, которые относятся к периоду расцвета средневековья.

4. Исследования территории Люблинской Возвышенности, проведенные в по-

³⁰ J. Gurba, I. Kutylowska, J. Wojtanowicz: *Grodzisko Posadów* [w:] *Przewodnik...*, s. 54—57, ryc. 12—14.

³¹ B. Dąb-Kalinowska: *Trzy enkolpiony kijowskie w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1976, Nr 1, R. XXXVIII, s. 3—10, zwłaszcza s. 9. Poza znanymi z literatury, na grodzisku w Czermnie odkryto w r. 1976 dwa i w r. 1977 dwa dalsze tego rodzaju relikwiarze. Na szczególną uwagę zasługuje także dokonane w 1977 r. znalezisko miniaturowej kamiennej ikonki z wyobrażeniem Chrystusa.

следние годы, дали новые материалы, еще более подчеркивающие, чем это было известно раньше, существующую связь между периодом римских влияний и началом раннего средневековья. Во время исследований в 1973—1974 годах в Пулавах—Влостовицах над Вислой были открыты объекты с огнищами, датируемые между V—VI и VII веками. Хронология объекта № 7 была уточнена с помощью вещей импортного характера.

Вместе с типичной вручную лепеной грубой „раннеславянской” керамикой (рис. 3: 2—6) показалась посуда со следами обтачки на гончарном кругу (рис. 3: 3, 9) на дне ямы открыт двусторонний трехслойный костяной гребень (рис. 2: 4, 5) типа II B 1 по А. Хмельёвской, а также мелкие железные предметы из цветных металлов. Среди них следует отметить поясную пряжку западно-европейского происхождения (рис. 2: 3) вт. пол. IV — пер. пол. V века н.э. и поясную соединительную пластинку. Неподалеку объекта № 6 открыта разбитая посуда в виде грубой керамики типа Корчак (рис. 3: 1).

В 1970 году во время исследований в Усьмежу над Варенжанкой (левый приток Буга) открыты утраченные объекты IV—VII веков, датированные с помощью части пояса и фрагментов керамики типа Корчак.

Обнаруживается сходство объектов с самыми ранними комплексами Иголоми и Зофиополя, где вручную лепную керамику выступает вместе с посудой, выполненной на гончарном кругу.

Появление на этих всех стоянках „седой” керамики или связанной с нею керамики типа „Krausengefässe” является подтверждением датировки.

Кстати следует вспомнить, что ранняя керамика этого типа происходит исключительно из сельских поселений.

5. В 1972 году были возобновлены разведочные и описовые работы в бассейне средней Гучвы, между прочим на территории деревни Колёния—Чермно. Находящееся здесь, лежащее в разветвлении рек Синиохи и Гучвы городище, вместе с обширными „посадами” известно как комплекс раннесредневекового Червеня.

В 1952 году К. Яжджевски с группой проводил начальные исследования комплекса.

Спасательные работы 1972 года и 1974 года, а также самые последние исследования территории в 1975 году вместе с геоморфологическо-геологическими данными предоставили материалы для более точного, чем до этого времени, пространственного диапазона отдельных элементов комплекса и его хронологического расслоения.

Следы поселений, старших, чем пол. X века, подсказывающие существование в Колёнии—Чермно системы укреплений, определяющих прагорода или города только возникающие, близкие по типу к малопольским городищам тип С 1 датируются керамикой, которую А. Жаки определил как II тип малопольской керамики раннего средневековья. Несколько современных открытых селений на террасовых островах долины Гучвы, находились по соседству с системой укреплений.

Новый город возник на острове, на низкой террасе, которому не угрожало половодье. В это же время образовалось несколько более крупных поселений.

Геологический зондаж городища, дал чрезвычайно интересные сведения. Он указывает, что русло Гучвы когда-то находилось под городом с восточной и северо-восточной стороны. Выступающие вокруг торфяники залегают на глубине 4,5 метра. Культурный слой обнаружен под торфом в западной части городища. В период раннего средневековья уровень грунтовых вод в долине Гучвы был ниже от нынешнего на 2—3 метра, следовательно река врезалась глубже, а тор-

фяники образовались позже. Воссоздание древней топографии Червеня на основании геоморфологическо-геологического анализа древнего комплекса в Колёнии—Чермно дает возможность иначе оценить первоначальную высоту валов, ныне возвышающихся на 6,5 м над дном долины.

Размеры города и связанных с ним „посадов“, а также их характер дают возможность зачислить Червень в ряд основных раннесредневековых городских центров Пястовской Польши и Руси. На территории Люблинской Возвышенности Червень выделяется как второй после Люблина комплекс с признаками ранней городской агломерации.

R É S U M É

1—3. La dernière revue de l'état actuel des recherches concernant la colonisation du haut Moyen Age du Plateau de Lublin, faite il y a cinq ans au IIe Congrès International de l'Archéologie Slave à Berlin, mit au jour plusieurs desiderata de recherches, lesquels on a commencés à réaliser en partie par suite de la nécessité d'intensifier le dressement de l'inventaire des monuments archéologiques sur le terrain de la construction du Bassin Houiller de Lublin et des plus grands aménagements agricoles. Selon l'état actuel de la reconnaissance du terrain, sur le Plateau de Lublin on a déjà enregistré 20% des sites archéologiques — colonies du haut Moyen Age — plus qu'on avait présentés en 1968. Outre les recherches de surface on a fait, en 1970—1975, les recherches de sondage aux 19 sites du haut Moyen Age dont 9 castra ne pas reconnus auparavant.

Dans le communiqué présent on a discuté quelques découvertes et fouilles des années 1970—1975 sur le Plateau de Lublin, à nos avis plus intéressantes. D'abord nous réfléchirons à celles qui se rapportent à la colonisation de la phase plus ancienne de la période de l'épanouissement du Moyen Age (Fig. 1), et ensuite à celles qui concernent la période de l'épanouissement propre du Moyen Age.

4. Les recherches de terrain, menées sur le Plateau de Lublin en derniers ans, ont apporté des matériaux qui réunissent, de la manière plus étroite qu'on le voyait jusqu'ici, la période des influences romaines et la phase plus ancienne du haut Moyen Age. Pendant les fouilles du 1973 et du 1974 à Puławy-Włostowice sur Vistule on a découvert, entre autres, des objets avec les âtres de la période entre V—VIe et VIIe siècles. La chronologie du contenu de l'objet N° 7 a été précisée à l'aide des importations. À côté de la céramique grosse, pétrie à la main, typique „de l'époque slave plus ancienne“ (Fig. 3:2—6), la poterie avec des traces du façonnement à la roue de potier (Fig. 3:8, 9) et parue, et au fond de la cavité on a découvert le peigne d'os, de deux côtés, de trois couches (Fig. 2:4—5), du type II B 1 selon A. Chmielowska ainsi que de petits objets de fer et des métaux colorés (Fig. 2:1—3). De ceux-ci doit-on énumérer une boucle de ceinture (Fig. 2:3) provenant de l'Europe occidentale de la seconde moitié du IVe siècle ou du commencement de la première moitié du Ve siècle de notre ère et un ferret de lien des courroies. Non loin de là, dans l'objet N° 6 on a découvert le vase brisé du genre de la céramique grosse du type Korczak (Fig. 3:1).

Pendant les fouilles du 1970 à Uśmierz sur Warężanka (l'affluent gauche du Bug) on a découvert des objets détruits des IV—VIIe siècles, datés à l'aide d'une terminaison métallique de ceinture et à l'aide des fragments de la poterie du type Korczak.

En tant que les analogies les plus proches doit-on considérer les ensembles les plus anciennes d'Igotomia et de Zofipole contenant la poterie pétrie à la main qui paraissent en même temps que celle façonnée à la roue de potier. La datation est confirmée par le fait que la céramique grise ou celle du type „Krausengefässe”, liée à elles, paraissent dans toutes ces localités.

En marge, il convient de mentionner que la céramique ancienne du genre provient, pour le moment, exclusivement des colonies rurales.

5. En 1972 on a repris les fouilles de reconnaissance et d'enregistrement dans le bassin moyen de la Huczwa, entre autres sur le terrain du village Czeremo Kolonia. Le castrum qui se trouve là, situé dans la fourche de la Siniocha et la Huczwa, avec des vastes colonies d'auprès du castrum, est identifié en tant qu'un ensemble de Czerwień du haut Moyen Age. En 1952 il était l'objet des recherches préliminaires effectuées par K. Jażdżewski avec son équipe. Les recherches les plus récentes du terrain du 1975, précédées par les recherches de sauvetage du 1972 et du 1974 ainsi que celles géomorphologiques-géologiques, ont fourni des matériaux pour déterminer, plus précisément que jusqu'à présent, l'extension territoriale des éléments respectifs de la colonisation et de sa stratification chronologique.

Les vestiges de la colonisation plus ancienne que la moitié du Xe siècle qui suggèrent en autres qu'il y a, à Czeremo Kolonia, des vestiges des fortifications désignés avec le nom des pré-villes ou des villes en germe, ressemblant au type I C 1 des castra de Petit-Pologne, sont datés à l'aide de la céramique, distinguée par A. Żaki en tant que le type II de la céramique du haut Moyen Age de Petit-Pologne. En voisinage de cette fondation de défense il y avait, sur les îles de terrasse de la vallée de la Huczwa, au moins quelques colonies ouvertes contemporaines.

Le nouveau castrum a été placé sur une île de la terrasse d'inondation. Plus au moins dans le même temps quelques colonies plus étendues ont été fondées alentour.

Des données d'un intérêt extraordinaire ont été fournies par les sondages géologiques effectués près de castrum. Ils démontrent que le lit de la Huczwa se trouvait auparavant tout près du castrum, de la part d'est et du nord-est. Tout autour du castrum il y a des couches des tourbes jusqu'à la profondeur de 4,5 m. La couche de culture a été trouvée sous la tourbe du côté occidental du castrum. À l'époque du haut Moyen Age la nappe d'eau souterraine dans la vallée de la Huczwa était plus basse de celle actuelle, environ de 2—3 m, alors le fleuve coulait plus profondément, et les tourbes se sont formées plus tard. La reconstruction de la topographie précédente de Czerwień à la base de la situation géomorphologique-géologique de l'ensemble monumental à Czeremo Kolonia permet à évaluer d'une autre façon la hauteur primitive des remparts qui s'élèvent aujourd'hui environ 6,5 m au-dessus du fond actuel de la vallée.

La grandeur du castrum et l'étendue considérable de l'ensemble l'accompagnant des colonies d'auprès du castrum nous autorisent à classer Czerwień, à l'égard de grandeur et caractère de la colonisation parmi les centres urbains principaux du haut Moyen Age de la Pologne des Piast et de la Ruthénie. Sur le territoire du Plateau de Lublin, Czerwień paraît en tant que le seconde, à côté de Lublin, ensemble, avec des traits caractéristiques de l'agglomération urbaine de la haute époque.